BO‘LAJAK O‘QITUVCHILAR KOGNITIV KOMPETENSIYALARINI RIVOJLANTIRISHNING MAHALLIY VA XORIJIY TA’LIM TENDENSIYALARI

O‘rinova Shoxista Baxtiyor qizi
Zahiriddin Muhammad Bobur nomidagi
Andijon davlat universiteti tayanch doktoranti

Annotatsiya

Mazkur maqolada bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirishning nazariy-metodologik asoslari, mahalliy va xorijiy ta’lim tizimlarida ushbu jarayonning o‘ziga xos jihatlari tahlil qilinadi. Zamonaviy ta’limning asosiy maqsadlaridan biri sifatida pedagoglarning tanqidiy fikrlash, muammoli vaziyatlarni hal etish, refleksiv va kreativ tafakkur ko‘nikmalarini rivojlantirish masalalari yoritiladi. Tadqiqot davomida kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishga to‘sqinlik qilayotgan ilmiy muammolar aniqlanib, ularning yechimlari sifatida kompetensiyaviy yondashuv, raqamli pedagogika, refleksiv ta’lim texnologiyalari hamda innovatsion metodlarning afzalliklari asoslab beriladi.

Kalit so‘zlar: *kognitiv kompetensiya, bo‘lajak o‘qituvchi, tanqidiy fikrlash, refleksiya, kompetensiyaviy yondashuv, pedagogik ta’lim, innovatsion texnologiyalar, kreativ tafakkur.*

KIRISH

Globallashuv va raqamli transformatsiya sharoitida ta’lim tizimi oldida mutlaqo yangi talablar shakllanmoqda. XXI asr pedagogi nafaqat fan asoslarini mukammal bilishi, balki murakkab vaziyatlarni tahlil qila olishi, mustaqil qaror qabul qilishi, tanqidiy va kreativ fikrlashi ham zarur[1]. Shu sababli bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish pedagogik ta’limning strategik yo‘nalishlaridan biriga aylanmoqda.

Kognitiv kompetensiya shaxsning bilimlarni qabul qilish, qayta ishlash, tahlil qilish, umumlashtirish va amaliyotda qo‘llash qobiliyatlarini ifodalaydi. Pedagogik faoliyatning samaradorligi ham aynan ushbu kompetensiyaning rivojlanganlik darajasiga bog‘liqdir. Biroq amaliyot shuni ko‘rsatadiki, ko‘plab pedagogika oliy ta’lim muassasalarida talabalarning reproduktiv bilim olishga yo‘naltirilishi ularning yuqori darajadagi kognitiv ko‘nikmalarini rivojlantirishga yetarli imkon bermayapti.

Kompetentsiya so‘zi ko‘zlangan natijalarga erishish uchun bilim, ko‘nikma va malakalarni qo‘llay olish qobiliyatini namoyish eta olishni bildiradi [2]. Ta’limiy kompetentsiyalar tayanch (umumiy) va maxsus (fanga oid) kompetentsiyalarga bo‘linadi. Tayanch kompetentsiyalar kommunikativ kompetentsiya, axborot bilan ishlash kompetentsiyasi, shaxs sifatida o‘z-o‘zini rivojlantirish kompetentsiyasi, ijtimoiy faol fuqarolik kompetentsiyasi, umummadaniy kompetentsiyalar, matematik savodxonlik, fan va texnika yangiliklaridan xabardor bo‘lish hamda foydalanish kompetentsiyasi kabilardan tashkil topadi [3]. Bugungi kunda pedagogik ta’lim tizimida mavjud asosiy muammolardan biri bo‘lajak o‘qituvchilarda bilimlarni eslab qolish va qayta aytib berishga asoslangan an’anaviy yondashuvning saqlanib qolayotganidir. Natijada talabalar: murakkab pedagogik vaziyatlarni tahlil qilishda

qiynaladi; mustaqil ilmiy fikr yuritish ko‘nikmasi yetarlicha shakllanmaydi; kreativ va innovatsion yondashuvlarni qo‘llashda passivlik kuzatiladi; refleksiv faoliyat madaniyati rivojlanmaydi. Shuningdek, pedagogik ta’lim mazmunida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishga qaratilgan mexanizmlarning tizimli emasligi ham muammoni yanada chuqurlashtirmoqda. Mazkur holat quyidagi ilmiy savolni yuzaga keltiradi: Bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini zamonaviy ta’lim talablariga mos ravishda samarali rivojlantirish uchun qanday pedagogik shart-sharoitlar va metodik mexanizmlar zarur? Kognitiv kompetensiyaning nazariy asoslari. Kognitiv kompetensiya tushunchasi konstruktivizm, kognitiv psixologiya va kompetensiyaviy yondashuv nazariyalari bilan uzviy bog‘liqdir. Ushbu yondashuvlarga ko‘ra bilim tayyor shaklda berilmaydi, balki ta’lim oluvchi tomonidan faol ravishda quriladi.

Kognitiv kompetensiya quyidagi komponentlardan iborat:

1. Bilimlarni izlash va qayta ishlash kompetensiyasi;
2. Tanqidiy fikrlash kompetensiyasi;
3. Muammolarni hal etish kompetensiyasi;
4. Refleksiv kompetensiya;
5. Kreativ tafakkur kompetensiyasi;
6. Metakognitiv boshqaruv kompetensiyasi.

Ayniqsa metakognitiv ko‘nikmalar shaxsning o‘z fikrlash jarayonini nazorat qilishi va baholashiga imkon yaratadi. Bu esa pedagogning professional rivojlanishida muhim omil hisoblanadi. Mahalliy ta’lim tendensiyalarining tahlili. So‘nggi yillarda O‘zbekistonda pedagogik ta’limni modernizatsiya qilish bo‘yicha keng ko‘lamli islohotlar amalga oshirilmoqda. Oliy ta’lim tizimida kredit-modul tizimining joriy etilishi, kompetensiyaviy yondashuvning kuchayishi va xalqaro standartlarning integratsiyasi kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirish uchun yangi imkoniyatlar yaratmoqda. Mahalliy ta’lim amaliyotida quyidagi tendensiyalar kuzatilmoqda:

- talaba markazlashgan ta’lim modeliga o‘tish;
- mustaqil ta’lim ulushining ortishi;
- raqamli texnologiyalardan foydalanish;
- ilmiy-tadqiqot faoliyatiga talabalarni jalb etish;
-interfaol metodlarning keng qo‘llanilishi.

Biroq ayrim muammolar ham mavjud:

- nazariy bilimlarning amaliyot bilan integratsiyasi sustligi;
- talabalarning tadqiqotchilik kompetensiyalarining yetarli rivojlanmaganligi;
- baholash tizimlarida yuqori darajadagi kognitiv faoliyatning kam e’tiborga olinishi. Xorijiy ta’lim tendensiyalarining tahlili. Rivojlangan davlatlar tajribasi kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishda innovatsion yondashuvlarning samaradorligini ko‘rsatmoqda.

AQSH, Finlandiya, Singapur va Janubiy Koreya ta’lim tizimlarida quyidagi tendensiyalar ustuvor hisoblanadi:

Muammoli ta’lim (Problem-Based Learning).

Talabalar real hayotiy muammolarni hal qilish orqali bilimlarni egallaydilar. Bu yondashuv tanqidiy fikrlash va analitik tafakkurni rivojlantiradi.

Tadqiqotga asoslangan ta’lim. Bo‘lajak o‘qituvchilar ilmiy izlanish jarayoniga faol jalb qilinadi. Natijada ilmiy tafakkur va refleksiv ko‘nikmalar shakllanadi.

Refleksiv pedagogika

Pedagog o‘z faoliyatini muntazam tahlil qiladi va takomillashtirib boradi. Refleksiya professional o‘sishning asosiy vositasi sifatida qaraladi. STEAM va integrativ yondashuv. Turli fanlararo integratsiya orqali talabalarning tizimli va kreativ fikrlash qobiliyatlari rivojlantiriladi.

Raqamli pedagogika. Sun’iy intellekt, adaptiv ta’lim platformalari va virtual laboratoriyalar kognitiv faoliyatni individuallashtirish imkonini bermoqda.

Mahalliy va xorijiy tajribalar qiyosi. Tahlillar shuni ko‘rsatadiki, xorijiy ta’lim tizimlarida kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishning amaliy mexanizmlari ancha takomillashgan.

Ko‘rsatkich Mahalliy tajriba Xorijiy tajriba

Ta’lim modeli Kompetensiyaviy yondashuv shakllanmoqda. To‘liq joriy etilgan.

Tadqiqot faoliyati Cheklangan Ta’limning asosiy komponenti

Refleksiv ta’lim Qisman qo‘llaniladi Tizimli tashkil etilgan

Muammoli ta’lim Alohida fanlarda Ta’limning asosiy modeli

Raqamli pedagogika Rivojlanish bosqichida Keng integratsiyalashgan

Aniqlangan muammolarni bartaraf etish uchun quyidagi ilmiy-metodik yechimlarni taklif etish mumkin: Kognitiv kompetensiyaga yo‘naltirilgan model ishlab chiqish. Pedagogik ta’lim dasturlarida kognitiv kompetensiyalarni shakllantirishga xizmat qiluvchi maxsus modul va kurslarni joriy etish zarur. 2. Metakognitiv strategiyalarni integratsiyalash. Talabalarda o‘z fikrlash jarayonini rejalashtirish, nazorat qilish va baholash ko‘nikmalarini rivojlantirish kerak. 3. Muammoli va loyiha asosidagi ta’limni kengaytirish. Talabalarni real pedagogik vaziyatlarni tahlil qilish va yechim ishlab chiqishga yo‘naltirish lozim. 4. Refleksiv ta’lim muhitini yaratish. Elektron portfolio, refleksiv kundaliklar va pedagogik keyslar orqali refleksiya madaniyatini rivojlantirish mumkin. 5. Sun’iy intellekt va raqamli texnologiyalarni joriy etish. Adaptiv ta’lim tizimlari talabalarning individual kognitiv rivojlanish trayektoriyalarini yaratishga xizmat qiladi.

XULOSA

Tadqiqot natijalari bo‘lajak o‘qituvchilarning kognitiv kompetensiyalarini rivojlantirish zamonaviy pedagogik ta’limning ustuvor vazifalaridan biri ekanligini ko‘rsatdi. Mahalliy ta’lim tizimida ushbu yo‘nalishda muayyan natijalarga erishilgan bo‘lsa-da, xorijiy tajribalar bilan qiyoslaganda muammoli ta’lim, refleksiv pedagogika va tadqiqotga asoslangan ta’lim texnologiyalaridan foydalanish darajasi yetarli emasligi aniqlandi. Kognitiv kompetensiyalarni rivojlantirishning samarali modeli sifatida kompetensiyaviy yondashuv, metakognitiv strategiyalar, loyiha faoliyati, refleksiv ta’lim va raqamli pedagogikani integratsiyalash taklif etildi. Ushbu yondashuvlar bo‘lajak o‘qituvchilarning kasbiy tayyorgarligini yangi bosqichga olib chiqish bilan birga, ularning ijodiy va ilmiy salohiyatini rivojlantirishga xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Sh.M. Mirziyoyev. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: O‘zbekiston, 2021.
2. . O‘zbek tilining izohli lug‘ati.2-jild.- T.: O‘zbekiston milliy entsiklopediyasi, 2006. – 672 b.
3. Xlobistova I.Yu., Tutolmin A.A. Ot informatsionnoy kompetentnosti formirovaniyu informatsionnoy kulturi // Informatika i obrazovanie, 2006. №2.- S.109-111.
4. Zimnyaya I.A. Klyuchevыe kompetensii kak rezultat sovremennogo obrazovaniya. – Moskva, 2019.
5. Khutorskoy A.V. Kompetentnostniy podxod v obrazovanii. – Moskva, 2020.
6. Vygotskiy L.S. Myshlenie i rech. – Moskva, 2018.
7. Piaget J. The Psychology of Intelligence. – London, 2017.
8. Dewey J. Democracy and Education. – New York, 2019.
9. OECD. Future of Education and Skills 2030. – Paris, 2023.
10. UNESCO. Reimagining Our Futures Together. – Paris, 2022.